

ПІДХОДИ НІВЕЛЮВАННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ДИСПРОПОРЦІЙ РЕГІОНАЛЬНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СИСТЕМ

Наявність суттєвого регіонального дисбалансу соціально-економічного та культурного розвитку ускладнює проведення єдиної політики соціально-економічних перетворень, формування загальнодержавного ринку товарів і послуг, збільшує загрозу регіональних криз, дезінтеграцію національної економіки. Диспропорції регіонального розвитку не тільки стримують темпи розвитку, але й створюють загрози національного рівня, можуть стати підґрунтям не тільки економічного, але й політичного сепаратизму.

Відзначені особливості сучасного етапу розвитку України та проведені дослідження дозволяють відзначити, що існують численні підходи нівелювання диспропорцій регіональних територіальних систем (які, безперечно, мають всі ознаки систем типу «центр-периферія»).

Поляризація геопростору та його центр-периферійна організація є наскрізною для більшості сучасних концепцій суспільної географії. Концепція «центр-периферія» явно або латентно закріплюється та знаходить своє відображення в новітніх теоретичних та методологічних розробках. Відзначені особливості сучасного етапу розвитку України та проведені дослідження дозволяють відзначити, що існують численні підходи і концепції нівелювання диспропорцій регіональних територіальних систем, які мають ознаки систем типу «центр-периферія».

Однією з провідних є концепція регіонального розвитку (Підгрушній Г.П., Мезенцев К.В., Мезенцева Н.І., Смаль В.В., Топчієв О.Г), яка фактично на теоретичному рівні та в практичній управлінській сфері фіксує та визнає різнорівневність регіонів. Наявність суттєвого регіонального дисбалансу соціально-економічного та культурного розвитку ускладнює проведення єдиної

політики соціально-економічних перетворень, формування загальнодержавного ринку товарів і послуг, збільшує загрозу регіональних криз, дезінтеграцію національної економіки. Регіональні диспропорції гальмують забезпечення високих темпів економічного зростання на всій території держави. Фактично, об'єктивність існування різномірних регіонів формують мозаїчний культурний ландшафт регіонів з центральними, напівпериферійними та периферійними ознаками. Проблема регіоналізації як складне науково-практичне завдання полягає у невідповідності виділених регіонів як базових одиниць планування та управління реально існуючим центром та периферією, межі яких виходять поза адміністративні кордони АТО сучасного територіального устрою. Особливо це стосується регіонів України, територія яких в розміщується в декількох фізико-географічних виділах, для яких притаманним є різні типи господарської діяльності, систем розселення.

Наступним напрямком подолання диспропорцій територіальних систем «центр - периферія» (на всіх рівнях) є інноваційна діяльність (Смаль В.В.). Потрібно зауважити, що серед типових моделей регіонального розвитку існують такі:

- (I) ресурсна модель без високотехнологічного виробництва (природні ресурси → виробництво → гроші);
- (II) інноваційна модель (трансформація грошей на дослідження в знання → трансформація знань у майстерність працівників та інновації → перетворення інновацій у товар → гроші);
- (III) інтелектуально-донорська модель (скорочений варіант моделі (II), з якого вилучена стадія виробництва).

Власне такі моделі регіонального розвитку відображають просторові взаємини в системі «центр-периферія», оскільки ресурсна модель базується на використанні природно-ресурсного потенціалу периферійних територій; інноваційна та інноваційно-донорська моделі пояснює механізми розповсюдження інновацій від центрів на периферію за допомогою регіональних і локальних центрів нижчих ієрархічних рівнів.

Ю.А. Обшта, І.Б. Хома зауважують, що найбільш ефективною є друга модель економічного відтворення. Проте, на початок 1990-х рр. економічний розвиток України був зорієнтований на екстенсивний тип відтворення, що зумовлювалося застарілістю форм і методів директивного планування, обмеженим доступом галузей загального призначення до інноваційних результатів, недосконалістю критеріїв ефективності економічного розвитку, обмеженістю фінансових ресурсів та відсутністю налагоджених і постійно діючих механізмів їхньої концентрації на інноваційних пріоритетах. Фактично в Україні домінували перша і третя моделі: ресурсна без високотехнологічного виробництва (I) та інтелектуально-донорська (III). Ці моделі мають низький рівень ефективності, оскільки вони призводять до виснаження ресурсів країни, до витoku факторів виробництва національної економіки за кордон і унеможливають забезпечення високих показників рівня добробуту населення.

Інтеграція України в світову ринкову систему та утвердження моделі інноваційного соціально-економічного розвитку без вирівнювання технічних, технологічних і структурних розбіжностей пов'язана з ризиком входження країни в європейську спільноту як держави так званого периферійного складу, країни – сировинного приладку високорозвиненого Європейського Союзу. Це, звичайно, протирічить принципам збалансованості розвитку і управління регіональним природокористуванням.

Натомість, інновації створюють конкурентні переваги і дозволяють країнам, що ними володіють, посідати гідне місце в суспільно-цивілізаційному розвитку, процеси розробки і впровадження інновацій тісно пов'язані.

Україна має реальні перспективи для покращення як інноваційної політики, так і конкурентоспроможності в цілому. Шляхами до цього є:

- вдосконалення нормативно-правової бази;
- прискорене використання або впровадження нововведень;
- перегляд підходів до програмно-цільового планування та фінансування інноваційного процесу;

- створення механізмів державного стимулювання інноваційної активності підприємств, можливе введення санкцій на випуск застарілої продукції та використання неефективних ресурсо- й енергоємних та екологічно небезпечних технологій тощо.

Концепція соціогеосистем (Немець Л.М., Немець К.А., Сонько С.П.) демонструє полярність розвитку територіальних систем на глобальному, державному та регіональних рівнях. Фактично, соціогеосистеми відображають делімітацію геопростору на центри і периферії в соціальному, економічному, інформаційно-технологічному, політичному, демографічному та екологічному аспектах. Конструктивний потенціал методологічних принципів, на яких ґрунтується ця концепція, полягає у застосуванні принципів доповнення, що дозволить врахувати значно більше особливостей коеволюції соціальних і природних систем.

Концепції збалансованого розвитку (Руденко Л.Г., Лісовський С.А., Олійник Я.Б., Сонько С.П.), якості життя населення (Гукалова І.В.) представляють провідні ідеї розвитку суспільства в цілому. Їх теоретичні основи і практичні результати демонструють центр-периферійну організацію життєдіяльності суспільства. Виявлені глибокі простори відміни в передумовах формування та власне інтегральних показниках та їх окремих компонентах якості життя дозволяють виділяти центри та периферії різних ієрархічних рівнів за якістю життя населення. А реалізація стратегії забезпечення збалансованого розвитку країни можлива лише через виконання багаторівневих системних дій та заходів в економічного, соціального та екологічного спрямування. Вирівнювання загального рівня розвитку регіонів і якості життя населення, має здійснюватися з урахуванням ієрархічної будови територіальної організації суспільства, обумовленої сумісним впливом природного, природно-ресурсного, соціально-економічного, історичного чинників. Вважаємо, що саме центр-периферійна структуризація територіальної організації суспільства має бути покладена в основу розробки програм і механізмів забезпечення збалансованого розвитку регіонів як найбільш універсальна.

Вдосконалення АТУ країни та регіонів може стати дієвим організаційно-правовим шляхом вирішення проблеми (Топчів О.Г.) зростаючих диспропорцій центр-периферійних відносин та поглиблення поляризації існуючих міжрегіональних та внутрішньорегіональних диспропорцій. Існуючі адміністративні межі не відповідають реальним зонам впливу центрів та створюють штучні обмеження для їх розвитку. Застосування положень концепції «центр-периферії», в контексті реформування АТУ країни та регіонів повинно базуватися на наступних принципах, врахування яких сприятиме формуванню оптимальної схеми адміністративного поділу. Серед таких принципів слід відзначити наступні:

- визнання існування центрів та периферій як об'єктивного закону існування суспільного геопростору;
- сукупність факторів суспільно-географічного положення формує об'єктивно існуючі центри та периферії, розвиток яких тільки незначним чином корегується адміністративним статусом;
- зміна адміністративного устрою лише дещо знівелює просторові диспропорції за рахунок надання адміністративних функцій центрам нових адміністративних одиниць суспільно-географічних периферій;
- сформовані і існуючі суспільно-географічні центри повинні отримати просторові ресурси розвитку (за рахунок включення низових адміністративних одиниць до центрів);
- нові адміністративні одиниці, що виникають на базі АТО з центральними властивостями фактично являють собою нодальні (вузлові) мікрорайони, суспільно-географічні властивості яких визначаються розвитком саме вузла (центра);
- нові адмін одиниці, які формуються у складі АТО з периферійними властивостями фактично являють собою гомогенні (однорідні) суспільно-географічні мікрорайони, тому обрання адміністративних центрів новостворених одиниць повинно враховувати чинник географічної центральності.

Сучасна концепція планування територій обґрунтовує окремий варіант механізмів інтеграції країн і регіонів на протипагу об'єктивно діючим механізмам диференціації, що мають свій прояв у формуванні суспільно-географічних центрів і периферій (Палеха Ю.М., Топчієв О.Г., Мальчикова Д.С.). В контексті пошуку шляхів згладжування поляризації та центрo-периферійних диспропорцій слід відзначити такі напрямки діяльності, розроблені в рамках концепції планування територій:

- спільна регіональна політика Європейського союзу, спрямована на зближення рівнів розвитку країн в загальноєвропейському масштабі;
- міжрегіональні дослідження та планувальні розробки просторового розвитку «Великої Європи» (наприклад, планування Балтійського регіону, спрямоване на зростання просторової взаємозалежності регіонів);
- розробка і законодавче оформлення у 2002 році Генеральної схеми планування території України, яка закріплює пріоритети та концептуальні вирішення планування території країни, багаторівневність та ієрархічність її організації і використання.

Література:

1. Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація: Монографія / Ірина Гукалова. – К.: Друкарня МВС України, 2009. – 346 с.
2. Лісовський С. А. Суспільство і природа: баланс інтересів на теренах України :Монографія / С. А. Лісовський. – К.: Ін-т географії НАН України, 2009. - 300 с.
3. Мальчикова Д.С. Теоретико-методологічні і методичні засади геопланування сільської місцевості на регіональному рівні: Монографія. / Д.С. Мальчикова. – Херсон: Грінь Д.С., 2014. – 362 с.
4. Мезенцев К. В. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторованерівність і поляризація: Монографія / К. В. Мезенцев, Г. П. Підгрушний, Н. І. Мезенцева. – К.: ДП «Прінтсервіс», 2014. – 132 с.
5. Мезенцев К. В. Регіональний розвиток: чинники нерівномірності та формування периферії /К. В. Мезенцев// Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія 6 Географічні науки. – 2012. – №9(234). – С. 20–26.
6. Немец К. А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем: Монография / К.А. Немец. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 428 с.
7. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография / Л. Н. Немец. – Х.: Факт, 2003. – 383 с.

8. Обшта Ю.А. Передумови побудови інноваційної моделі розвитку України / Ю.А. Обшта, І.Б. Хома // Міжнародна науково-технічна співробітництво: Матер. V(XVII) Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 12-13 березня 2009 р.: тезидоповідей / [редкол.: В.Г. Герасимчук (відпов. ред.) та ін.]. – К.: НТУУ «КПІ», 2009. – С. 54.
9. Олійник Я.Б. Економіко-екологічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування / Я. Б. Олійник; [Під ред. П. П. Борщевського]. - К. :Лібра, 1996. - 208 с.
10. Руденко Л.Г. Природно-ресурсний потенціал економічного зростання [Електронний ресурс] / Л. Руденко, С. Лісовський // [Вісник Національної академії наук України](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnanu_2001_4_6.pdf). - 2001. - № 4. - С. 20-32. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnanu_2001_4_6.pdf
11. Палеха Ю.М. економіко-географічні аспекти формування вартості територій населених пунктів / Ю.М. Палеха. – К.: Профі, 2006. – 324 с.
12. Смаль В. В. Трансформація господарства постіндустріальних країн: наукові засади суспільно — географічного дослідження: [монографія] / Смаль В. В. — Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2011. — 370 с.
13. Сонько С. П. Теоретичні основи формування просторових соціопродних систем у контексті концепції стійкого розвитку України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. геогр. наук.: спец. 11.00.02. «Економічна і соціальна географія» / С. П. Сонько. – Одеса, 2006. – 44 с.
14. Топчієв О.Г. Парадигма сталого розвитку в географії: географічні засади сталого розвитку / О. Г. Топчієв // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Зб. наук.праць. В 4-х т. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – Т. 1. С. 51 – 61.
15. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: навч. посібник / О. Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
16. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект / [За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Лижник]. - К.: Міленіум, 2003. - 403 с.
17. Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у ХХ ст. (географічний аспект) / Л.Г.Руденко, Л.М.Шевченко, І.О.Горленко та ін.; [За ред. Л.Г.Руденка]. – К.: Академперіодика, 2005. – 320 с.